

MARCIN SMOLEŃSKI

Turystyczna percepcja krajobrazów leśnych

Perception of forest landscape in the tourism

ABSTRACT

Smoleński M. 2007. Turystyczna percepcja krajobrazów leśnych. Sylwan 3: 59-65.

The article describes factors and rules determining the tourist's perception of forest landscapes. The author points out the complexity of the apperception process that evolves a "mental map" of forest landscape in the tourist's mind. He also points out the essential role of sightseeing interpretation in the perception of forest landscapes.

KEY WORDS

tourism, forest landscape, perception, sightseeing interpretation

ADDRESSES

Marcin Smoleński – Katedra Turystyki i Rekreacji; Politechnika Białostocka;
ul. Ojca Tarasiuka 2; 16-001 Kleosin; e-mail: smolenskim@aster.pl

Percepcja krajobrazu

Percepcja (od łacińskiego *perceptio*, czyli ujmowanie), jest złożonym procesem, zachodzącym nieustannie w ludzkiej świadomości, polegającym na wartościowaniu obrazu otaczającej rzeczywistości [Kozuchowski 2005]. Postrzeganie krajobrazu jako świata otaczającego zależy od szeregu czynników, które można ostatecznie sprowadzić do charakterystyki psychofizycznej obserwatora [Krzymowska-Kostrowicka 1999]. Reakcja, jaka następuje w wyniku rejestracji zmysłami, zależy od natężenia wielu bodźców odbieranych w sposób multisensoryczny jako synteza doznań wizualnych, akustycznych, dotykowych, zapachowych i smakowych jednocześnie [Bielawska 2001]. Należy jednak zaznaczyć, że w przypadku percepcji krajobrazu podstawową rolę odgrywa wzrok – około 85% całości postrzegania zmysłowego [Kowalczyk 1992]. Samo ustalenie związku przyczynowo-skutkowego, między światem rzeczywistym, który rejestrujemy za pomocą zmysłów a światem wyobrażeń (*mundus imaginalis*), który definiujemy pojęciowo, zależy od tzw. psychiki inteligentnej. Z kolei warsztat pojęciowy człowieka, który pozwala definiować mu rzeczywistość, zdeterminowany jest przez wiele czynników: cechy psychofizyczne, środowisko kulturowe kształtujące wartości i przekonania, osobiste doświadczenia i zainteresowania. Omówione czynniki, kształtujące zakres pojęciowy obserwatora, pozwalają turyście przetransponować rzeczywisty obraz świata na wartościujący świat znaczeń i obrazów w formie tzw. krajobrazu multisensorycznego [Bartkowski 1985]. Turysta, zgodnie ze swoim warsztatem pojęciowym, opartym na doświadczeniu, przywiązuje odpowiednią wagę do poszczególnych elementów otaczającego krajobrazu. Różnice w percepcji krajobrazu powstają przez wykasowywanie i zamazywanie informacji subiektywnie nieważnych, w ten sposób każdy turysta tworzy subiektywne „wewnętrzne, mentalne mapy” krajobrazu. Treść tych „map”, oprócz wymienionych wcześniej determinant, zależy również od naszej kondycji psychicznej, nastawienia, bieżącej aktywności, jak i celu podróży. Nawet bardzo szczegółowa „mapa mentalna”, zazwyczaj składa się tylko z jednej lub kilku warstw tematycznych.

Istnieją również pewne prawidłowości zachodzące w ludzkim mózgu [Kožuchowski 2005; Sperling 1995] podczas percepcji krajobrazu, służące modelowaniu „map mentalnych”:

- grupowanie podobnych elementów w jedną całość – np. nie wyróżniamy pojedynczych drzew, ale generalizujemy je w formie drzewostanu;
- grupowanie elementów położonych blisko siebie w obiekty niejednorodne – np. nie wyróżniamy pojedynczych roślin, ale definiujemy je w formie łąk kwiatnych;
- zaprowadzanie ładu przestrzennego przez wyróżnianie przestrzennych jednostek krajobrazu: matryc, płatów i korytarzy – co służy orientacji w terenie;
- określanie punktów odniesienia, czyli obiektów centralnych – np. w krajobrazie leśnym są to stare okazałe drzewa;
- rejestrowanie „na pamięć” powtarzających się obiektów i zjawisk – np. odległa sylwetka biegnącego zwierzęcia kojarzy nam się z gatunkiem wcześniej już obserwowanym.

Percepcja krajobrazu leśnego

Krajobraz postrzegany przez turystę jest krajobrazem wizualnym, czyli widokiem otaczającego świata. Krajobrazy posiadające głębię postrzegania (estetykę pejzażu) nazywamy otwartymi w przeciwieństwie do zamkniętych, charakteryzujących się występowaniem tylko planu najbliższego – strefy intymnej. Pośrednią formę przyjmują krajobrazy półotwarte, z przysłoniętym pejzażem panoramicznym. Krajobrazy leśne, kształtowane przez drzewostany liściaste należą do krajobrazów zamkniętych, często obcych doznaniom estetycznym. Krajobrazy borowe, zbudowane z drzewostanów iglastych na siedliskach ubogich, należą do grupy krajobrazów półotwartych, dających się już oceniać z estetycznego punktu widzenia. W zależności od dystansu percepcji środowiska wyróżniamy trzy strefy w krajobrazie wizualnym [Kožuchowski 2005]:

- Najbliższe otoczenie do około 20 metrów, oceniane emocjonalnie przez obserwatora, stanowiące strefę intymności jego doznań dzięki percepcji multisensorycznej: wzroku, słuchu, węchu, dotyku i smaku. Obserwator poznaje detale kształtujące krajobraz. Na obszarach leśnych postrzeganie najbliższego otoczenia zależy od obcowania z wizualnie atrakcyjnymi płatami lub korytarzami krajobrazowymi (polanami, ciekami i zbiornikami wodnymi, kępami wielogatunkowego starodrzewu itp.). Ze względu na zamknięty charakter lasu, to właśnie najbliższe otoczenie turysty decyduje o ogólnej percepcji krajobrazu leśnego.
- Przestrzeń oddalona do około 500 m., rejestrowana zarówno wzrokiem jak i słuchem. Obserwator dzięki dobrej, ale już ogólnej ocenie wzrokowej wyrabia sobie podstawowy pogląd na strukturę przestrzenną krajobrazu. Obszary leśne charakteryzują się krajobrazami zamkniętymi lub półotwartymi, dlatego też percepcja turysty ograniczona jest do kilkudziesięciu metrów. Szczególnie zawężona jest w przypadku wielogatunkowych drzewostanów liściastych. Strukturę przestrzenną krajobrazów leśnych możemy oceniać jedynie dzięki korytarzom krajobrazowym, stąd od ich wizualnej estetyki zależy ogólna ocena atrakcyjności turystycznej obszarów leśnych.
- Przestrzeń oddalona o więcej niż 500 m, stanowi tło widokowe, tzw. sferę pejzażu. Obserwator z tej odległości ocenia przede wszystkim estetykę krajobrazu. Z tej perspektywy możemy oceniać jedynie krajobrazową ścianę lasu, znajdując się w innym środowisku otwartym. W takim przypadku nasz ogląd determinowany jest estetyką krajobrazu otwartego, np. wizualnie atrakcyjny pejzaż dużego, zróżnicowanego krajobrazowo jeziora zamknięty zieloną ścianą lasu liściastego.

Wizualna struktura krajobrazów leśnych

Ekologia krajobrazu [Richling et Solon 1996] wyróżnia trzy jego strukturalne składowe:

- Matryce krajobrazowe – duże, fizjograficznie spójne obszary, które stanowią tło dla ulokowanych w nich obiektów krajobrazowych. W krajobrazie leśnym matryce tworzą wizualnie jednolite drzewostany jedno- lub wielogatunkowe, reprezentujące to samo stadium rozwojowe. Matryce krajobrazowe obszarów leśnych decydują o ich przydatności dla celów turystycznych. W zależności od typu siedliskowego lasu i dominującego drzewostanu całokształt krajobrazu leśnego może być postrzegany przez turystę jako nieprzystępny (np. podmokłe grądy niskie lub lasy bagienne), monotony (np. ubogie monokultury sosnowe młodych klas wieku) lub atrakcyjny (np. starodrzewy grądów wysokich lub świetlistych dąbrów).
- Płaty krajobrazowe – niewielkie obiekty powierzchniowe, wyróżniające się jakościami (wizualnie jako tzw. plamy krajobrazowe) spośród matryc krajobrazowych [Pietrzak 1992]. W krajobrazie leśnym płatami są różnego rodzaju luki w głównym drzewostanie, niezalesione (np. małe zbiorniki wodne lub torfowiska) albo wypełnione drzewostanem wyróżniającym się optycznie od otoczenia (np. kępy starodrzewu wśród młodników). Płaty krajobrazowe stanowią o atrakcyjności turystycznej obszarów leśnych.
- Korytarze krajobrazowe – wąskie obiekty liniowe, rozdzielające matryce i płaty krajobrazowe. Kształt sieci jaką tworzą, ma decydujący wpływ na estetyczny odbiór przez turystów leśnej mozaiki krajobrazowej, dzięki temu, że stają się tzw. oknami krajobrazowymi. W krajobrazie leśnym są to ciekły wodne, ciągi komunikacyjne lub linie podziału powierzchniowego. Korytarze rozdzielające duże jednostki krajobrazowe, są jednocześnie ekotonami wewnętrznymi, tj. strefami styku, w których dokonuje się tzw. continuum przestrzenne, czyli przenikanie elementów swoistych dla dwóch sąsiadujących ze sobą ekosystemów. Dzięki temu naturalne korytarze krajobrazowe o dużej różnorodności biologicznej są wizualnie najatrakcyjniejszymi elementami krajobrazu leśnego.

Cechy krajobrazu leśnego

W każdej z wyróżnionych stref krajobrazu, niezależnie od typu osobowościowego obserwatora, waloryzacji turystycznej podlegają pewne cechy zawierające w sobie uniwersalne wartości:

- Strukturalna estetyka – zgodnie ze starą zasadą „*de gustibus non disputandum est*”, ocena piękna zawartego w krajobrazie jest osobistą sprawą każdego turysty, niemniej cecha ta jest możliwa do oceny tylko z odpowiedniej perspektywy i bardzo często w krajobrazach leśnych trudno jest się do niej odnieść. Stąd obszary leśne, dla celów percepcji turystycznej, wymagają wprowadzania tzw. okien krajobrazowych, do których zaliczamy formy naturalne, np. użytkowane ekstensywnie łąki wzdłuż cieków wodnych lub sztuczne, np. szerokie drogi gospodarcze, pasy przeciwpożarowe lub śródleśne polany. Estetykę krajobrazu wizualnego kształtuje tzw. harmonia planów, która z kolei zależy od wyrazistej ciągłości liniowo-pasmowej poszczególnych planów, a także od wizualnej różnorodności elementów krajobrazowych, rozmieszczonych zarówno w pionowej, jak i horyzontalnej perspektywie [Kowalczyk 1992]. Współcześnie na obszarach leśnych o ciągłości liniowej planów decyduje, obok występowania naturalnych cieków wodnych, ład przestrzenny związany z leśną gospodarką zrębową i liniami podziału powierzchniowego. O różnorodności elementów krajobrazowych decydują, obok naturalnych zbiorników wodnych,

źródeł, obszarów torfowiskowych i wychodni skalnych, również zachowane, stare okazałe drzewa lub kilkuarowe kępy starodrzewu, a także obiekty kultury (kapliczki, pomniki, zabytkowe osady itp.) i gospodarki leśnej (paśniki, składnice, torowiska kolejek wąskotorowych itp.). Piętrową perspektywę krajobrazów leśnych tworzą drzewostany i to od ich struktury (jedno-, dwu- lub wielopiętrowej) zależy bogactwo wizualne lasu. Horyzontalną perspektywę krajobrazów leśnych, ocenianą wzdłuż okien krajobrazowych, tworzy przestrzenne następstwo stadiów rozwojowych lasu.

- Ład przestrzenny – gwarantujący turystyce poczucie bezpieczeństwa. Zagospodarowany krajobraz leśny, z czytelnym podziałem powierzchniowym (drogi gospodarcze i linie oddziałowe) zapewnią łatwą orientację w terenie. Warunkiem minimalnego zagospodarowania turystycznego jest wytyczenie i opisanie w terenie spójnego systemu szlaków turystycznych, umożliwiającego turystyce dokonanie wyboru trasy. Ocena ładu przestrzennego jest możliwa dzięki istnieniu w krajobrazie strefy pośredniej, pomiędzy planem najbliższym a pejzażem. Dość często lasy mają charakter krajobrazów zamkniętych, powodujących u turysty poczucie niepewności, co skutkuje a priori negatywną apercpcją krajobrazu leśnego.
- Naturalność – przez turystów odbierana zazwyczaj inaczej aniżeli przez przyrodników: subiektywizm apercpcji krajobrazu wizualnego versus obiektywizm analitycznej metody naukowej. Pozytywnie kojarzona jest zazwyczaj z harmonijnym i zrównoważonym krajobrazem. Harmonia, kojarzona z ładem przestrzennym krajobrazów naturalnych lub seminaturalnych, jest dużą rzadkością, co jest podyktowane stochastyką procesów ekologicznych. W efekcie, rzadko kiedy krajobrazy naturalne odbierane są przez ogół turystów w sposób jednoznacznie pozytywny. Niemniej ze względu na wspólnotę naturalnego pochodzenia wszystkich elementów, w krajobrazach naturalnych można doszukiwać się uporządkowanych układów przestrzennych, w których poszczególne obiekty wzajemnie się dopełniają. Przeciętny turysta w większym stopniu akceptuje harmonijne krajobrazy kulturowe, w tym lasy gospodarcze, w których służba leśna kształtuje przestrzeń „poprawiając i porządkując” samą przyrodę. Oczywiście człowiek wprowadzając obce elementy do krajobrazu przyrodniczego w większym stopniu powoduje jego dysharmonię aniżeli czyni to sama przyroda: duże ciągi komunikacyjne wprowadzają większe zakłócenia do krajobrazu leśnego aniżeli nawet wielkopowierzchniowe pożary lub wiatrowały. Jeśli percepcja naturalności swoją wieloznacznością sprawia tyle kłopotu, to bezwzględnie wymaga odpowiedniego przygotowania przekazu informacji (interpretacji), aby większość turystów była w stanie pozytywnie ją przeżywać, obcując z przyrodą. Turysta bez odpowiedniego przygotowania negatywnie ocenia naturalność krajobrazu leśnego (rozumianą jako efekt działania sił przyrody), jako cechę ograniczającą jego penetrację – naturalne środowisko leśne nie posiada odpowiednich walorów wypoczynkowych.
- Bogactwo przyrody – odbierane wizualnie przez turystę jako wyraźna różnorodność form świata żywego: dużo wyraźnie różniących się gatunków drzew i roślin zielnych oraz trudniejszych do zaobserwowania zwierząt. Tak rozumiane bogactwo nie przekłada się na liczebność, wręcz odwrotnie – im mniejsza reprezentacja obiektów, ale za to wyraźnie różniących się między sobą, tym większe złudzenie bogactwa form. Wizualne bogactwo przyrody jest cechą krajobrazów mozaikowych, urozmaiconych, zbudowanych z wielu różnorodnych planów (górskie lasy regla dolnego lub lasy grądowe i nadrzeczne lasy

łęgowie). Stąd często w ocenie przeciętnego turysty założenia parkowe wskazują na dużo większe bogactwo przyrody niżli ich odpowiednik leśny, kształtowany siłami natury.

- Ekspresja – będąca efektem natężenia odbieranych przez turystę bodźców: wizualnych, dźwiękowych i zapachowych. Cecha ta jest również wzmacniana silną kontrastowością obiektów i planów krajobrazowych. Prześwietlone lasy, z dużą mozaikowością siedlisk i zróżnicowanym reliefem, pełne śpiewu ptaków, pełne zapachu dojrzewających owoców leśnych (np. poziomek), pełne barwnych i jasnych plam, przeciętnemu turyście pozytywnie kojarzą się z czynnym wypoczynkiem. Stąd starodrzewy z przewagą drzew iglastych na żyznych siedliskach (krajobraz półotwarty) są zdecydowanie lepiej oceniane przez turystów od ich odpowiedników z dominacją drzew liściastych (krajobraz zamknięty).

Rola interpretacji krajoznawczej w odbiorze krajobrazów leśnych

Niewątpliwie najprościej dla ułatwienia percepcji krajobrazów leśnych jest zarekomendować turystom sztandarowe obiekty leśne, wszechstronnie udostępnione dla masowego ruchu turystycznego. Ale nawet w przypadku takich spektakularnych obiektów należy mieć pełną świadomość, że najcenniejsze walory przyrodniczo-kulturowe krajobrazów leśnych są trudne do zaadaptowania dla celów masowej turystyki wypoczynkowej [Tilden 1977] i wymagają pełnego udostępnienia na podstawie przystępnej interpretacji turystycznej, której niestety nagminnie brakuje.

W zależności od postawy życiowej, turysta odwiedzający krajobrazy leśne poszukuje spełnienia najrozmaitszych potrzeb i pragnień [Zaręba 2000]. W trakcie pobytu, konsumując oferowany produkt turystyczny, weryfikuje swój światopogląd (*mundus imaginalis*) z otaczającym go krajobrazem leśnym. Odpowiednio udostępnione (zinterpretowane) obiekty przyrodnicze mogą ułatwić apercpepcję krajobrazów leśnych, stając się symbolami:

- naturalnego piękna (np. oligotroficzne jeziora śródlądne z łatwo dostępnym brzegiem, przezroczystą tonią wodną oraz piaszczystym dnem) i bogactwa przyrody (np. puszczańskie lasy grądowe ze starodrzewem dębowym symbolizujące „dom puszczański”);
- zdrowego wypoczynku (np. zagospodarowane turystycznie śródlądne polany i szlaki turystyczne, dostępne dla piechurów, rowerzystów lub jeźdźców);
- ochrony przyrody (szczególnie przydatne do tego celu są gatunki sztandarowe: ptaki drapieżne, bocian czarny lub bóbr);
- potęgi przyrody (również do tego celu służą gatunki sztandarowe: żubr, dąb lub wilk, tego typu symbol przypisywany jest również pomnikom przyrody);
- uniwersalnej wartości z estetycznego (np. źródlika) lub naukowego punktu widzenia (np. torfowiska wysokie jako relikty epoki polodowcowej);
- dziedzictwa regionu (Puszcza Białowieska, wpisana w 1992 (1979) roku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO);

Podobną rolę pełnią walory kulturowe lokowane w krajobrazach leśnych, stanowiąc symbol:

- rozwoju cywilizacyjnego (miejscowości wyrosłe na przemyśle leśnym);
- dobrobytu (rezydencje możnowładców w krajobrazach leśnych);
- wartości społecznych: dobra (kapliczki i krzyże przydrożne), zła (miejsca martyrologii), sprawiedliwości (podania ludowe o walce dobra ze złem, związane z obiektami leśnymi), patriotyzmu (udział leśników w walce o niepodległość);

- uniwersalnej wartości z estetycznego punktu widzenia (zabytkowa architektura ludowa osiedli śródleśnych);
- symbiozy człowieka ze środowiskiem (zabytkowe leśniczówki i gajówki ulokowane w krajobrazie leśnym);
- dziedzictwa regionu (Biała Wieża – obecnie twórczo współczesny w Parku Pałacowym, od której nazwę przyjęła miejscowość Białowieża i cała Puszcza Białowieża).

Dobór symboliki zależy od odbiorcy – od typu osobowościowego turysty, gdyż poszczególne symbole, choć zawsze dotyczą przeżywania przyrody, to jednak mogą zawierać się w obszarze etyki ekologicznej (potrzeba definiowania relacji człowiek-przyroda) lub estetyki ekologicznej (potrzeba definiowania naturalnego piękna) lub scjentyzmu (potrzeba poznania i ujarznienia przyrody). Etyka i estetyka towarzyszą każdemu turyście, służą spełnieniu jego duchowych (estetycznych, ludycznych i terapeutycznych) oczekiwań jakie pokłada w wyjeździe turystycznym [Kozuchowski 2005]. Różne oceny krajobrazu wynikają z faktu, że odbiór etyczny i estetyczny nie wymagają opisu praw i zależności rządzących przyrodą i zależą w całości od postawy turysty. Stąd ten sam krajobraz leśny przez przyjętą symbolikę, dla jednego turysty – fotografa, może utożsamiać naturalne piękno, dla krajoznawcy, może utożsamiać zdrowy wypoczynek, natomiast dla ornitologa może utożsamiać potęgę i bogactwo przyrody.

Literatura

- Bartkowski T. 1985. Nowy etap dyskusji nad pojęciem krajobrazu. *Czasopismo Geograficzne* LVI, 1: 73-79.
- Bielawska I. B. 2001. Podstawy turystyki i rekreacji w ekosystemach. Wydawnictwo Politechniki Białostockiej. Białystok.
- Kowalczyk A. 1992. Badanie spostrzegania krajobrazu multisensorycznego podstawą kształtowania obszarów rekreacyjnych. Wyd. WSP, Bydgoszcz.
- Kozuchowski K. 2005. Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji. Podręcznik akademicki. Wydawnictwo Kurpisz SA, Poznań.
- Krzymowska-Kostrowicka A. 1999. *Geoekologia turystyki i wypoczynku*. PWN, Warszawa.
- Pietrzak M. [red.]. 1992. Geoekologiczne podstawy badania i planowania krajobrazu rekreacyjnego. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 5, Wyd. AWF, Poznań.
- Richling A., Solon J. 1996. *Ekologia krajobrazu*. PWN, Warszawa.
- Sperling A. P. 1995. *Psychologia*. Wyd. Zysk i S-ka, Poznań.
- Tilden F. 1977. *Interpreting Our Heritage*. Chapel Hill, University of North Carolina Press
- Zaręba D. 2000. *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

SUMMARY

Perception of forest landscape in the tourism

The perception of the landscape as the surrounding world depends on the number of factors, which are connected with psychophysical characteristics of the observer. It is a complex process which constantly takes place in the human awareness and which consists of judging the picture of the surrounding reality and, consequently, creating "mental maps" of the visual landscape.

It is possible to distinguish three zones in the visual landscape, depending on the distance of perception:

- closest space (to about 20 meters) judged by the observer emotionally,
- distant space (to about 500 meters) judged from the view-point of the landscape spatial structure,
- distant space (more than 500 meters) judged from the view-point of landscape aesthetics.

Since forest landscape belongs to the group of closed or half open landscapes, with the range of perception limited to several dozen meters, it is essential to create the so-called scenic windows especially designed to perceive the visual forest landscape. In order for an average tourist to perceive the forest landscape in a positive manner forest management should shape the landscape in such a way as to reveal its structural aesthetics, expression, spatial order, naturalness and variety.

Ethical as well as aesthetic experience accompany every tourist who wants to fulfill their expectations connected with the trip. Therefore the role of the sightseeing interpretation is attributing appropriate symbolism of universal values to the specific forest objects.

Thanks to it the tourist experiences the nature personally in the fields of environmental ethics (defining the relation between man and nature), environmental aesthetics (defining the notion of natural beauty) or scientism (the need to learn and tame nature).